

«СУМАРЫУМ ЯГАЙЛЫ І ВІТАЎТА»

Адзін з найбольш ранніх канцэптуальных твораў, цалкам прысвечаных гісторыі Вялікага княства Літоўскага, узнік зусім не ў Літве ці на Русі, а ў суседнім Тэўтонскім ордэне. Так званы «Сумарыум Ягайлы і Вітаўта» быў напісаны неўзабаве пасля Грунвальдскай бітвы і з'яўляўся своеасаблівай літаратурнай помстай крыжакоў літвінам за катастрофічнае ваеннае паражэнне. Шмат у чым гэты тэкст сваім зместам пераклікаецца з ужо знаёмым нашым чытачам «Мемарыялам Вітаўта» і дапаўняе яго звесткі. Але «Сумарыум» ахоплівае значна больш шырокі храналагічны перыяд. Аповед у ім пачынаецца ажно з праўлення вялікага князя літоўскага Віцены (княжыў з 1295 па 1316 год) і завяршаецца на падзеях 1412 года, калі літвіны заснавалі Велюнскі замак.

ТАЯМНІЦА ХРОНІКІ ПАУЛЯ ПОЛЯ

Гэты твор, нягледзячы на ўсю яго важнасць для айчыннай гістарыяграфіі, у Беларусі яшчэ мала вывучаны. Нават грунтоўная энцыклапедыя «Вялікае княства Літоўскае», два тамы якой выйшлі ў Мінску ў 2005–2006 гадах, абышла «Сумарыум» поўным маўчаннем. Таму ёсць сэнс сказаць некалькі слоў пра паходжанне гэтага помніка.

«Сумарыум Ягайлы і Вітаўта» («Summarium von Jagel und Wytaut») дайшоў да нашага часу толькі ў складзе «Прускай хронікі», напісанай Паулем Полем (Paul Pole), які ў першай палове XVI стагоддзя быў капеланам кірхі ў Кёнігсбергу. Ён завяршыў працу над сваёй хронікай 6 ліпеня 1532 года, а ў канцы яе ў якасці дадатку змясціў выпісаны з нейкай старажытнай кнігі тэкст «Сумарыума», створаны на сярэдневярхненямецкім дыялекце, што выкарыстоўваўся ў справядстве Тэўтонскага ордэна.

Поўны загаловак «Сумарыума», мяркуючы па хроніцы Пауля Поля, быў наступны: «Ідзе гісторыя і паказана кароткая зводка пра паходжанне Ягайлы, караля Польшчы, і князя Вітаўта, пра іх нораў і жыццё і пра тое, якім чынам Жамойцкая і Літоўская землі перайшлі да Ордэна» [1, с. 207]. Праўда, усё ж незразумела, аўтэнтычны гэты тытул альбо прыдуман самім Паулем Полем.

Няясна таксама, ці поўнасьцю перадаў Пауль Поль тэкст першакрыніцы, бо перапісаная ім копія «Сумарыума» літаральна абрываецца на паўслове.

Пасля тэкста «Сумарыума» Пауль Поль зрабіў прыпіску, якая гучыць у перакладзе са старанямецкай мовы наступным чынам: «Гэты рээстр з'яўляецца кароткай зводкай (summarium) пра паходжанне Ягайлы і Вітаўта і пра ўсю іх гісторыю. Я знайшоў яго запісаным у старой каштоўнай кнізе з пергаменту, і здаецца, што ён напісаны кімсьці з братоў Ордэна з-за Таненбергскай вайны» [2, с. 227] (Таненбергскай крыжакі называлі Грунвальдскую бітву. – Аўт.). Атрымліваецца, што Пауль Поль скапіраваў гэты твор з нейкай рукапіснай кнігі, якая, напэўна, была напісана ў Кёнігсбергу ў XV стагоддзі. Месцазнаходжанне гэтага манускрыпта цяпер невядома.

Адсюль вынікае, што самы ранні вядомы цяпер спіс «Сумарыума» – арыгінал «Прускай хронікі» Пауля Поля. Гэты арыгінал у XIX стагоддзі знаходзіўся ў дзяржаўнай бібліятэцы Кёнігсберга пад шыфрам S.26. У манускрыпце тэкст «Сумарыума» быў змешчаны на аркушах 391b–394b. Дзве больш познія копіі «Прускай хронікі» Пауля Поля ў XIX стагоддзі былі знойдзены ў бібліятэцы Дзяржаўнага архіва ў Кёнігсбергу (шыфр Fol.1) і ў Лейпцыгскай Rathsbibliothek (шыфр Rep. IV, 24c) [2, с. 173]. Але, як вядома, пад час Другой сусветнай вайны кёнігсбергскі архіў і бібліятэка былі эвакуіраваны ў Берлін, а Лейпцыг перажыў інтэнсіўныя англа-амерыканскія бамбардзіроўкі. Таму лёс і сучаснае месцазнаходжанне ўсіх трох рукапісаў нам невядомы.

Зрэшты, яшчэ задоўга да падзей XX стагоддзя вытрымкі з арыгінальнага рукапісу «Прускай хронікі» Пауля Поля, у тым ліку «Сумарыум Ягайлы і Вітаўта», надрукаваў нямецкі гісторык Макс Топен у пятым томе серыі «Scriptores rerum Prussicarum» [2, с. 223–227]. Яму ж належыць грунтоўны каментарый да гэтага твора, які і цяпер не страціў навуковай каштоўнасці.

Рыцар Тэўтонскага ордэна (гравюра з кнігі «Ostpreussische Sagen», Кёльн, 1983 год)

Аналізуючы тэкст «Сумарыума», Макс Топен прыйшоў да высновы, што твор не мог узнікнуць раней за 1410 год, бо ў ім згадана гібель комтура Маркварда фон Зальцбаха ў Грунвальдскай бітве. Але гэты тэкст створаны не пазней за 1416 год, бо ў ім гаворыцца, што з 1390–1392 гадоў, калі Ягайла і Вітаўт апошні раз варагавалі паміж сабой, прайшло 24 гады. На момант напісання «Сумарыума» згаданы ў ім Эбергард фон Вальдэнфельс быў комтурам Торуні (лістапад 1410 – 1413), а Міхаэль Кухмейстэр быў вярхоўным маршалам Тэўтонскага ордэна (лістапад 1410 – 1414). Такім чынам, Макс Топен дакладна датаваў узнікненне «Сумарыума» 1412–1413 гадамі [2, с. 227].

Гэта быў час, калі Тэўтонскі ордэн, хоць і падкошаны Грунвальдскім паражэннем ад аб'яднаных сіл Польшчы і Вялікага княства Літоўскага, усё яшчэ заставаўся моцным праціўнікам. Крыжакі залечвалі раны і назапашвалі сілы, асноўныя ж баталіі перамысціліся ў дыпламатычнае рэчышча. Пасольствы абодвух бакоў абменьваліся ўзаемнымі прэтэнзіямі і пералікамі гістарычных крыўд. Арбітрам паміж імі выступаў кароль Венгерскі і Рымскі Сігізмунд. «Сумарыум Ягайлы і Вітаўта», па сутнасці, і з'яўляецца крыжацкім адказам на скаргі, пададзеныя ў міжнародны арбітражны суд Польшчай і Вялікім княствам Літоўскім. Аўтар «Сумарыума», па-першае, палемізуе з польскай скаргай, якую ён называе «нававыдуманым творам» (*uffsatz*), а па-другое, непакхвальнымі словамі згадвае скаргу Вітаўта, прысвечаную жамоіцкаму пытанню, якую заве «рэляцыяй» (*berichtunge*). Такім чынам, «Сумарыум» як крыніца па гісторыі ВКЛ за XIII–XIV стагоддзі стаіць у адным шэрагу з іншымі крыжацкімі дыпламатычна-палемічнымі трактатамі, складзенымі ў 1409 і 1416 гадах [3, с. 976–1001, 1024–1033].

Вядома, нельга лічыць «Сумарыум» узорам аб'ектыўнага апісання гісторыі ВКЛ. Гэта жорсткі антылітоўскі памфлет, максімальна насычаны злосцю і нянавісцю. Аўтар не шкадуе ні іроніі, ні гнева, ні з'едлівага сарказму, каб як мага больш балюча ўджаляць Ягайлу і Вітаўта. У «Сумарыуме» гэтыя ўладары паўстаюць вераломнымі здраднікамі, якія ніколі не трымалі свайго слова і былі гато-

вы на любыя злачынствы дзеля дасягнення сваіх мэт. Гаворачы пра канфлікты Ордэна з Вялікім княствам Літоўскім, аўтар «Сумарыума» паказвае крыжакоў пакрыўджаным бокам. Браты-рыцары, маўляў, толькі і рабілі, што адбіваліся ад нападаў злых літвінаў.

У адным месцы «Сумарыума» парушана храналогія падзей. Пасля апісання мірных перамоў паміж Польшчай, ВКЛ і Тэўтонскім ордэнам, якія адбыліся ў 1404 годзе, аўтар адзначае, што пад час гэтага міру Ордэн аказаў Вітаўту ваенную дапамогу супраць татараў. Але ж тут яўна маецца на ўвазе ўдзел крыжакоў у бітве на рацэ Ворскле, якая адбылася на пяць гадоў раней – у 1399 годзе.

ЯК ГЕДЫМІН СТАЎ КОНЮХАМ

Нягледзячы на палітычную тэндэнцыйнасць і некаторыя дробныя факталагічныя памылкі, «Сумарыум», тым не менш, змяшчае шмат каштоўнай гістарычнай інфармацыі. Гэта першы гістарыяграфічны твор, дзе прыводзіцца легенда пра нізкае паходжанне вялікага князя літоўскага Гедыміна, які нібыта быў усяго толькі канюшым князя Віцены. Па зразумелых прычынах гэта легенда была ахвотна падхоплена рускімі кніжнікамі XV–XVI стагоддзяў, якія імкнуліся даказаць дынастычную перавагу Рурывічаў у параўнанні з Гедымінавічамі. На Русі яна знайшла ўвасабленне ў так званым «Радаводзе князеў літоўскіх», вядомым у цвярскай і маскоўскай апрацоўках.

Вакол «Радаводу» склалася велізарная навуковая літаратура, вычарпальны агляд якой у межах гэтага артыкула проста немагчымы. Але каб высветліць магчымую сувязь «Радаводу» з «Сумарыумам Ягайлы і Вітаўта», спынімся на самых важных момантах. Тэксталагічны аналіз, праведзены ў свой час Р.П. Дзмітрыевай, пераканаўча паказаў, што найбольш раннім быў не маскоўскі, а менавіта цвярскі варыянт «Радаводу князеў літоўскіх», які дайшоў да нашага часу ў складзе паслання мітрапаліта Спірыдона-Савы. Гэта пацвярджаецца тым, што ў цвярскім варыянце быў выкарыстаны фрагмент з прадмовы манаха Ісаі да твораў Псеўда-Дыянісія Арэапагіта (1371). У больш позніх маскоўскіх

Гедымін.
Гравюра
XVI стагоддзя

Вітаўт. Гравюра
XVI стагоддзя

апрацоўках гэты фрагмент скарачаны [4, с. 443–444]. З такім аргументам, дарэчы, у рэшце рэшт пагадзіўся і А.А. Зімін – апанент Р.П. Дзімітрыевай па пытаннях паходжання літаратурнага комплексу, у які ўваходзіць «Радавод князёў літоўскіх» [5, с. 133].

На думку Я.С. Лур'е, у аснове «Радаводу князёў літоўскіх», як і ўсяго пасланна мітрапаліта Спірыдона-Савы, ляжыць нейкі помнік цвярскай літаратуры, створаны ў сярэдзіне XV стагоддзя ў часы праўлення вялікага князя цвярскага Барыса Аляксандравіча (княжыў у 1425–1461 гадах). У 1430–1440-я гады, калі Маскоўская дзяржава і Вялікае княства Літоўскае былі аслаблены ўнутранымі канфліктамі і грамадзянскімі войнамі, Цвярскае вялікае княства ўсур'ёз прэтэндавала на статус аб'яднальніка рускіх зямель і імкнулася пашырыць свой уплыў на ўсходнія землі ВКЛ. Таму цвярскі вялікі князь Барыс Аляксандравіч быў зацікаўлены ў тым, каб узвялічыць сваю дынастыю, а літоўскіх князёў прадставіць усяго толькі нашчадкамі «раба конюшца» Гедыміна [6, с. 177].

У цвярскім варыянце «Радаводу літоўскіх князёў» легенда пра нізкае паходжанне Гедыміна гучала так: «В лета великого князя Александра Михайлович по пленении Батые-ве избеже некий от плена его именем Витенец, некоего княжати Ростислава Мьстиславича Смоленского, и вселися в Жемотию у некоего бортника. И поят дщерь его в жену себе, и пребысть три десят лет с нею бездетен. И убиен бысть громом. И поят жену его раб его именем Гегиминик, конюшец его» [7, с. 166].

Але тут узнікае заканамернае пытанне: які варыянт легенды быў першасным, той, што адлюстраваны ў «Сумарыуме», ці той, што знаходзіцца ў «Радаводзе»? На першы погляд, калі «Сумарыум» напісаны ў 1412–1413 гадах, а «Радавод» узыходзіць да цвярскай літаратуры сярэдзіны XV стагоддзя, то пытанне тут і быць не можа. «Сумарыум» мае яўны прырытэт. Такого погляду прытрымліваецца большасць навукоўцаў. З апошніх даследаванняў прыгадаем працу Гедрэ Міцкунайтэ [8, с. 160–161].

Аднак ёсць цікавая акалічнасць. «Сумарыум» паведамляе нам пра некаторыя абставіны праваслаўнага хрышчэння Вітаўта ў 1384 го-

дзе, невядомыя з іншых крыніц. Аказваецца, Вітаўт прыняў праваслаўе па патрабаванні ўдавы вялікага князя літоўскага Альгерда Ульяны Аляксандраўны, каб атрымаць Луцк. Здаецца, крыжакам не было адкуль даведацца пра таемныя мэты кораткатэрміновага праваслаўнага хрышчэння Вітаўта, як толькі ад яе ці ад яе прыбліжаных. Бо сам Вітаўт, мяркуючы па «Мемарыялу», расказваў крыжакам пра гэты эпізод сваёй біяграфіі вельмі неахвотна, яўна саромеючыся яго.

Устанаўленне таго верагоднага факта, што пры складанні «Сумарыума» былі выкарыстаны звесткі, якія паходзілі з акружэння вялікай княгіні літоўскай Ульяны Аляксандраўны, прыводзіць да парадасальнай высновы. Ульяна Аляксандраўна, як вядома, была па паходжанні цвярскай княжной, дачкой цвярскага вялікага князя Аляксандра Міхайлавіча. Дык вось, у пытанні пра нізкае паходжанне «конюшца» Гедыміна, магчыма, не «Сумарыум» паслужыў крыніцай для кніжнікаў Цверы, а наадварот, гістарычныя і ідэалагічныя погляды цвярскай велікакняжацкай дынастыі XIV стагоддзя, вядомыя крыжакам па кантактах з Ульянай Аляксандраўнай (захаваўся нават адзін з крыжацкіх лістоў да яе), натхнілі аўтара «Сумарыума» на антылітоўскі памфлет. Пазней, у сярэдзіне XV стагоддзя, тыя ж погляды яшчэ больш поўна адлюстраваліся ў цвярскім варыянце «Радаводу князёў літоўскіх», у якім, дарэчы, значнае месца адведзена жыццю і праваслаўнаму падзвіжніцтву Ульяны Аляксандраўны.

Магчыма, гэта не адзіны парадокс, які хаваецца за радкамі «Сумарыума». Больш глыбокае даследаванне названага помніка немагчыма без яго перакладу на адну з сучасных моў. На жаль, ранейшыя спробы перакладу нам невядомыя. Пераклад «Сумарыума Ягайлы і Вітаўта» на беларускую мову зроблены паводле вышэйзгаданага выдання Макса Топена. У стараннямекім тэксце кожны абзац, апроч першых двух, пачынаецца лацінскім словам «item» («таксама»). Пры перакладзе гэта слова выпушчана. У круглых дужках прыведзены ўласныя імёны, назвы і асабліва важныя тэрміны ў напісанні, уласцівым арыгінальнаму тэксту. У квадратных дужках даюцца сэнсавыя кан'ектуры.

Сумарыум Ягайлы (Jagel) і Вітаўта (Wytaut)

У гэтым напісаным ніжэй рээстры спіска расказваецца пра паходжанне караля Польшчы (Polen) Ягайлы і князя Вітаўта, і пра тое, якім чынам Жамойцкая (Samayten) зямля і Літва (Littawen) перайшлі да Ордэна, і пра тое, як часта Ягайла і Вітаўт зноў і зноў здраджвалі, і пра хрышчэнне князя Вітаўта і пра маёмасць, якая з яго належыць Ордэну.

Спачатку жыў адзін самы магутны кароль зямлі Літвы і Жамойці і гэтак далей, якога звалі Віцень (Wytenne)¹. З ім Ордэн спярша пачаў ваяваць, і вельмі настойваў Ордэн, каб ён яму запісаў абедзве зямлі Літву і Жамойць, тыя землі, што ўжо былі зацверджаны за Ордэнам папскімі і імператарскімі лістамі². Здарылася тады, што папа загадаў Ордэну захоўваць з ім трохгадовы мір, як Ордэн і зрабіў. Пад час гэтага міру ўзяў згаданы кароль Віцень з сабой князя Давыда (David) з Гродна³ разам з язычнікамі і прайшлі, ваюючы, праз Мазовію (Masow) і далей праз Польшчу чатыры мілі ў напрамку Браслаўля (Breszlau) і рушылі⁴ зноў на Невенштат (Nebenstat)⁵ і прывялі з сабой так многа палонных, што аднаго паляка прадавалі за адзін шэфель⁶.

Калі згаданы кароль Віцень памёр, тады зрабіўся каралём яго канюшы (pfderdemarschalck), па імені Гедымін (Jedemen)⁷. Гэты Гедымін быў дзедам цяперашняга караля Польшчы Ягайлы, які інакш завецца Уладзіславам (Wladislaus), і дзедам князя Вітаўта. Адсюль добра можна зразумець, што гэты кароль Польшчы не належыць па семени, ад продкаў, да якога-

небудзь княжацкага роду, а паходзіць усяго толькі з простых баяр. У часы гэтага Гедыміна папа загадаў Ордэну таксама захоўваць чатырохгадовы мір⁸. І пад час гэтага міру, калі Ордэн павінен быў ціха сядзець, прайшоў Гедымін паходам разам з язычнікамі да самага Франкфурта-на-Одэры (Frankenvorte an der Oder), дзе ён прычыніў хрысціянам вялікі, варты жалю ўрон⁹.

Калі ж гэты Гедымін паміраў, то назваў ён пасля сябе дваіх сыноў, Альгерда (Algart) і Кейстута (Kynstott). Альгерд нарадзіў цяперашняга караля Польшчы Ягайлу з яго братамі, Кейстут нарадзіў Вітаўта і яго братоў. Альгерд заняў каралеўства і засеў у Віленскім (Wille) замку. Кейстут заняў Трокі (Tracken) і Коўна (Kawen) і трымаў межы і ваяваў супраць зямель Ордэна.

Калі Альгерд памёр, Кейстут узяў сабе Вільню і Літоўскае каралеўства і выгнаў сына Альгерда Ягайлу, цяперашняга караля Польшчы, з яго братамі і даў яму толькі Віцебскую (Wythewisken) зямлю¹⁰.

Пасля таго як Ягайла і яго браты былі выгнаны, Ягайла шукаў сяброўства з Ордэнам і абяцаў стаць хрысціянінам, падпарадкавацца і быць паслухмяным папе і імперыі (reiche)¹¹. За гэта волевыўленне Ордэн выйшаў разам з Ягайлам у поле, і ў тым полі Ордэн узяў у палон Кейстута і яго сына Вітаўта. Таксама дапамог Ордэн цяперашняму каралю Польшчы Ягайлу зноў увайсці ў яго вотчыну і стаць магутным каралём Літвы. І пасля гэтага ён задушыў Кейстута,

ЗАЎВАГІ

¹ Віцень (? – 1316), вялікі князь літоўскі з 1295 па 1316 год.

² Маецца на ўвазе шэраг дакументаў, якімі вялікі князь літоўскі Міндоўг надаў Тэўтонскаму ордэну землі ў Літве і Жамойці ў 1253–1260 гадах. Гэтыя акты былі зацверджаны папамі Інакенціем IV і Аляксандрам IV. Некаторыя з дакументаў, нібыта выдадзеных Міндоўгам, былі фальсіфікатамі, зробленымі ў Тэўтонскім ордэне.

³ Давыд (каля 1283 – 1326), палкаводзец і дзяржаўны дзеяч ВКЛ, стараста гарадзенскі. Згаданы ў «Сумарыуме» мірны дагавор паміж ВКЛ і Тэўтонскім ордэнам, магчыма, быў заключаны ў 1301–1302 гадах, калі вяліся перагаворы

пры пасрэдніцтве папы Баніфацыя VIII і рыжскага архіепіскапа Ізарна. Тэкст дакумента, аднак, невядомы. Магчыма, у «Сумарыуме» ідзе гаворка пра паход літвінаў у 1306 годзе ў Калішскую зямлю, адкуль, паводле польскіх хронік, «велізарнае мноства народу вывелі ў Літву». Паход гэты сапраўды пачынаўся ад «замка Гарты» (гэта значыць, ад Гродна) [9, с. 162]. М. Топен лічыў, што ў «Сумарыуме» Віцень пераблытаны з Гедымінам і маецца на ўвазе паход у Мазовію ў 1324 годзе.

⁴ Karten – дакладны сэнс слова ўстанаўліць не ўдалося, перакладаецца паводле агульнага кантэксту фразы.

⁵ Браслаў – сучасны г. Вроцлаў (Польшча); Невенштат – верагодна, сучасны

г. Затар Асвенцімскага павета Малапольскага ваяводства (Польшча).

⁶ Шэфель – у Прусіі да 1872 года – мера сыткіх рэчэй, каля 55 літраў.

⁷ Гедымін (каля 1275 – 1341), вялікі князь літоўскі прыблізна з 1316 года.

⁸ «Чатырохгадовы мір» – мірны дагавор ВКЛ, заключаны 2 кастрычніка 1323 года з Лівонскім ордэнам, Рыгай, дацкім намеснікам у Рэвелі і епіскапамі прыбалтыйскіх епархій. Быў зацверджаны папам Іаанам XXII у 1324 годзе.

⁹ Паход Давыда Гарадзенскага на Брандэнбург і Франкфурт-на-Одэры адбыўся ў 1326 годзе. Пад час яго Давыд быў забіты мазавецкім рыцарам, якога пакуцілі немцы.

Скульптурная выява Ягайлы на яго надмагіллі

такім жа, як і быў, і пачаў зноў пераследаваць Ордэн і ваяваць супраць яго, як і раней.

Пад час гэтай вайны Вітаўт выйшаў з турмы Ягайлы і прыйшоў у нахлебнікі¹² да князя Мазовіі¹³, які даў яму каня і ад якога ён прыскакаў у Торунь (Torn) да магістра Вінрыхы (Weinriche)¹⁴, шукаючы ў яго парад, сяброўства і дапамогі, што ён і атрымаў ад Ордэна, і сам пагадзіўся ён упершыню тайна хрысціцца і быў названы імем Вігант (Wyghant), і паабяцаў Ордэну садзейнічанне і запісаў яму зноў зямлю, якую ў яго Ягайла перад тым забраў¹⁵.

Пасля гэтага прапанавання паслуг і абяцання, а саблівя з-за прыняцця святога хрышчэння магістр перадаў Вітаўту замак Марыенбург (Marginburgk)¹⁶ з вялікім забеспячэннем і харчам, каб выкарыстоўваць

яго супраць караля Літвы Ягайлы. У гэты час паставіў Ордэн замак Марыенвердэр (Marienwerder)¹⁷ вышэй Нярыса (Nerge)¹⁸ каля Коўна, вельмі добра ўкамплектаваны, з 40 братамі і таксама з іншымі людзьмі, і гэты замак стаяў, заўсёды адкрыты для ўсіх загадаў Вітаўта. Таксама магістр вылучыў яму ў дапамогу супраць караля Ягайлы моцны атрад, які да яго на некаторы час прывёў комтур Рагніты (Ragnit)¹⁹ пан Вігант (Wyghant)²⁰. Вітаўт са сваім шваграм Судэмунтам (Sudemunt)²¹ падмануў гэты атрад і комтуру, і былі яны ўсе вераломна забіты.

Потым Вітаўт у вялікай тайне наладзіў сяброўскія адносіны з каралём Літвы Ягайлам, і Ягайла паабяцаў яму вярнуць яго вотчыну, каб ён прыехаў з Ордэна назад і пайшоў пры гэтым тайна для таго, каб мець магчымасць выдаць нашы замкі Марыенвердэр і Марыенбург, Юргенбург (Jurgenborch)²², Мемель (Mummele)²³ і Рагніту – адкрыць іх усе да адзінага ў пэўны дзень. Аднак у той час ён толькі спаліў Марыенвердэр²⁴ і сваімі рукамі ўзяў у палон комтура замка.

Каб выканаць задуманую здраду, ён прыбыў да Юргенбурга, а там стаялі 30 братаў. Калі комтур замка²⁵ пачуў пра яго прыезд, ён выйшаў яму насустрач з братамі і прасіў Вітаўта быць госцем. І ў той замак прыехалі таксама свяшчэннікі і вандроўныя браты і жадалі ў адносінах да яго праявіць добрую волю. А Вітаўт зноў ударыў у спіну: свяшчэннікаў седлавы-

¹⁰ Кейстут адлучыў Ягайлу ад улады ў ВКЛ у 1381 годзе. У 1382 годзе Ягайла пры дапамозе крыжакоў, вярнуўшы сабе Вільню, схпіў Кейстута і Вітаўта. Стары князь быў задушаны ў Княжацкай вежы Крэўскага замка, а яго жонка Бірута ўтоплена. Вітаўт уцёк у Прусію прыблізна ў жніўні альбо верасні 1382 года.

¹¹ Мірны дагавор на чатыры гады Ягайла заключыў з Тэўтонскім ордэнам 1 лістапада 1382 года. Ён абавязваўся прыняць каталіцтва, абяцаў Ордэну ваенную падтрымку і перадаваў яму Жамойць.

¹² Zcu tusse – літаральна, «да стала».

¹³ Маецца на ўвазе мазаўецкі князь Януш, які быў жанаты з сястрой Вітаўта Данутай-Ганнай Кейстутаўнай.

¹⁴ Вінрых фон Кніпродэ, магістр Тэўтонскага ордэна з 14 верасня 1351 го-

да па 23 чэрвеня 1382 года [10, с. 2]. Такім чынам, Вітаўта прымаў у Прусіі зусім не Вінрых фон Кніпродэ, а яго пераемнік на магістарскай пасадзе.

¹⁵ Знаходзячыся ў Прусіі, Вітаўт прыняў каталіцтва пад імем Віганд (21 кастрычніка 1383 года). 30 студзеня 1384 года ён заключыў з Тэўтонскім ордэнам дамоўленасць: крыжакі абяцалі дапамагчы яму вярнуць страчаную вотчыну, а Вітаўт прызнаваў сябе вясалам Ордэна і запісваў яму шэраг зямель ВКЛ.

¹⁶ Марыенбург – замак, пабудаваны крыжакамі на рацэ Нёман, ніжэй вусця ракі Дубісы, у раёне сучаснага пасёлка Сяраджус (Літва).

¹⁷ Марыенвердэр – замак, пабудаваны крыжакамі ў 1383 альбо 1384 гадах, побач з Коўнам (Кайнасам), на мысе ў сутоках рэк Нёман і Вілія.

¹⁸ Нярыс – літоўская назва ракі Вілія.

¹⁹ Рагніта – крыжацкі замак на рацэ Нёман. Цяпер г. Нёман Калінінградскай вобласці (Расія).

²⁰ Віганд фон Бальдэрсгайм, комтур Рагніты з 1380 па май 1384 года. Загінуў пад час аднаго з паходаў у Літву [10, с. 46]. Як можна зразумець з «Сумарыума», крыжакі абвінавачвалі ў гэтай смерці Вітаўта і Судэмунта, якія тады яшчэ былі саюзнікамі Ордэна.

²¹ Судэмунт (? – 1394), палкаводзец, адзін з бліжэйшых паплечнікаў Вітаўта, магчыма, брат яго жонкі (швагер). У 1384 годзе меў у валоданні літоўскі замак Вейшышкі. Трапіў у палон да крыжакоў у 1394 годзе, быў навешаны.

²² Юргенбург – крыжацкі замак на рацэ Нёман, сучасны г. Юрбаркас (Літва).

мі сякерамі²⁶ і коп'ямі ззаду жорстка забілі і разам з імі ўмярцвілі частку братоў, а другую частку павялі яны ў якасці палонных з сабой і спалілі замак.

Затым кароль Ягайла разам з Вітаўтам аблажылі згаданы замак Марыенвердэр²⁷ на Нярысе і стаялі перад ім цэлых 14 тыдняў і захапілі яго і ўзялі ў палон дзвесце пяцьдзсят братоў і лепшых людзей.

Вітаўт уцёк таму, што спадзяваўся на Ягайлу, які абяцаў яму вярнуць яго вотчыну, як ужо было напісана вышэй. А Ягайла аддаў яму назад толькі замак Гродна (Garthen) з усім, што да яго адносілася²⁸. Таму Вітаўта гэта ў належнай меры не задаволіла, і моцна запляміў сябе кароль Ягайла з-за сваёй няўдзячнасці. І тады прасіў Вітаўт маці Ягайлы²⁹ аб адной зямлі, якую называюць Луцк (Lawtzk), і каб яна яму дасталася, ён пажадаў хрысцінца ў рускую (Reusch) веру. Яна дала яму гэту зямлю, і тады ён прыняў рускае хрышчэнне, і гэта было ўжо другое хрышчэнне, якое ён прыняў.

Нягледзячы на гэта, Вітаўт зноў быў двудушны ў адносінах да караля Літвы Ягайлы і быў абражаны тым, што яму яго вотчына не ўся поўнасцю была вярнута і што з ім кепска абышліся. Але ён не звяртаўся зноў да Ордэна з-за апісанай вышэй здрады і таго зла, якое ён прычыніў і зрабіў тым замкам.

У далейшым жа здарылася, на няшчасце, што кароль Літвы згаданы Ягайла быў выбраны каралём Польскай (Polen) зямлі, дзе і ўзнік нававыдуманы

твор [uffsatz], у якім, аднак, мала напісана аб тым, ці праўдзівы змешчаныя ў ім факты.

Ужо гаварылася пра здрадніцтва ў адносінах да замкаў і пра вайну, якую Вітаўт адзін час веў супраць Ордэна. Пад час гэтай вайны Вітаўт захапіў графа фон Рэйнеке (Reinecke)³⁰, Маркварда фон Зальцбаха (Marquart von Saltzbach), комтура Брандэнбурга (Brandenburgk)³¹, брата Ордэна. Яго ён паслаў да магістра, калі Ягайла толькі стаў каралём Польшчы, і наказаў дабівацца міласці і сяброўства магістра, просячы і гаворачы таксама, што ён добра ўсвядоміў: тое, што ён разбурыў, ён жадаў бы зноў істотна палепшыць, як было перад тым. Той Марквард прапанаваў яму мір. Пасля гэтага міру, як толькі Вітаўт апынуўся пад абаронай³², адважыўся ён на ўцёкі з Літоўскай зямлі ў Прусію (Preussen) з тысячай чалавек і ўзяў з сабой сваю жонку і князеў, і мужчын, і жанчын, і маладых, і старых. Магістр, які быў у той час, па імені Конрад Цольнер (Conrad Zolner)³³ прыняў яго асабліва пасяброўску і прызна і трымаў яго амаль тры гады на самым узмоцненым забеспячэнні і харчаванні, якое абышлося Ордэну больш як сто тысяч лотаваых марак³⁴. Апроч таго, паставіў яму магістр замак Рытэрсвердэр (Ritterswerder)³⁵ вышэй Мемеля [Нёмана] і аддаў яму яго і зноў яму дапамагаў, каб ён атрымаў сваю вотчыну, а таксама каб ён быў магутным уладам Літоўскай зямлі, [якім ён і з'яўляецца] ажно да сённяшняга дня.

²³ Мемель – сучасны г. Клайпеда (Літва); таксама – нямецкая назва ракі Нёман.

²⁴ Памылка: трэба Марыенбург. Вітаўт спаліў гэты замак у ліпені 1384 года. Імя комтура замка ўстанавіць не ўдалося.

²⁵ Комтурам Юргенбурга быў Дзітрых фон Крустэ [11, с. 437].

²⁶ *Satelbeylen* – баявыя сякеры, якія прытарочваліся да сядла.

²⁷ Паводле хронікі Віганда з Марбурга, аблога Марыенвердэра пачалася ў верасні 1384 года. Комтурам замка ў той час быў Генрых фон Клее (Клеен) [12, с. 629].

²⁸ У 1384 годзе Вітаўт атрымаў ад Ягайлы Гродна, Бярэсце, Дарагічын, Мельнік, Бельск, Сураж, Камянец і Ваўкавыск.

²⁹ Ульяна Аляксандраўна (каля 1332 – 1392), удава вялікага князя літоўскага Альгерда, маці Ягайлы.

³⁰ Як адзначалі выдаўцы «*Scriptores rerum Prussicarum*», дакладна імя гэтага «графа Рэйнеке» ўстанавіць немагчыма. Гэта быў альбо бургграф фон Рэйнек (мясцовасць каля Кобленца) Генрых III, альбо адзін з графаў фон Рынек (з Ніжняй Франконіі) Людвіг XI ці Готфрыд III [12, с. 627].

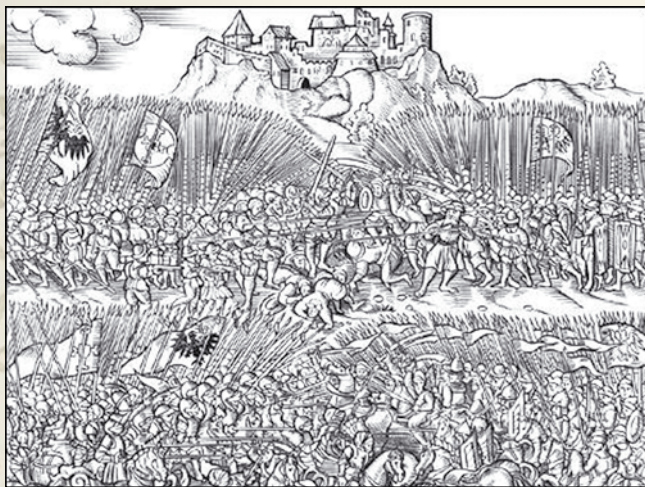
³¹ Марквард фон Зальцбах, комтур Рагніты з 1396 па 14 мая 1402 года, комтур Брандэнбурга з 1402 па 1410 год. Загінуў пад час Грунвальдскай бітвы [10, с. 23, 46].

³² Маюцца на ўвазе, верагодна, абавязацельствы, прынятыя Вітаўтам 19 студзеня 1390 года: ён абяцаў захоўваць усе ранейшыя дамоўленасці з Ордэнам, заключаныя яшчэ ў 1384 годзе (гл. заўвагу 15), і вярнуць Ордэну ўсе грашовыя пазыкі. Такім чынам, пераход Вітаўта ў Прусію

трэба датаваць канцом 1389 – пачаткам 1390 года. Прапанаваная ў энцыклапедыі «Вялікае княства Літоўскае» дата 1388 год яўна памылковая [13, с. 447].

³³ Конрад Цольнер фон Ротэнштэйн, магістр Тэўтонскага ордэна з 5 кастрычніка 1382 па 20 жніўня 1390 года [10, с. 2].

³⁴ Лотавае марка – сярэдневяковая мера вагі, якая падзялялася на «лоты». Кельнская марка раўнялася 233,856 грама, кракаўская – 197,98 грама [14, с. 371]. Такім чынам, крыжакі прытэсвалі Вітаўту доўг на астранамічную, яўна завышаную суму, эквівалентную 20–23 тонам серабра. Для параўнання: 27 чэрвеня 1390 года Вітаўт сапраўды абяцаў вярнуць Ордэну доўг, але толькі на тысячу марак прускай манеты.

Грунвальдская бітва. Гравюра з «Хронікі» М. Бельскага, XVI ст.

Пасля гэтага кінуўся ён зноў тайна з Ордэна да караля Польшчы Ягайлы і спаліў замак Рытэрсвердэр, дзе ён сядзеў тры гады, і прыйшоў да караля Польшчы Ягайлы ў Кракаў і хрысціўся там яшчэ раз³⁶, і ўсяго ён перахрышчваўся тройчы.

Пасля гэтага часу яны ўжо ніколі не становіліся ворагамі, і скажам без выдумкі, што амаль 24 гады гэта чакаецца, але толькі на няшчасце Ордэна. Усім добра вядома, як кароль Польшчы ўзмацніў язычнікаў супраць Ордэна і супраць хрысціянства даспехамі, зброяй і разнастайным рыштункам.

Мінула нямнога гадоў, як кароль Польшчы папрасіў папу, каб ён прапанаваў Ордэну захоўваць з ім мір. Ён жадаў бы з Божай дапамогай усю сваю зямлю пакарыць і прывесці да хрысціянскай веры. Так і здарылася: папа аб гэтым напісаў магістру і Ордэну, просячы, каб ён падтрымліваў з ім мір³⁷. Хоць магістр Конрад фон Юнгінген (Conrat von Jungingen)³⁸ апеляваў супраць загаду папы і мір з ім не жадаў захоўваць, асабліва з-за тых пунктаў, якія пазначаны ў апеляцыі, усё ж ён быў вымушаны і прыйшоў з каралём Польшчы і князем Вітаўтам да вечнага міру ў Рацэнжы (Ratzans). І памірыліся і падзялілі наава зямлю, і Ордэну была наава запісана Жамойцкая (Samayter) зямля і Мемель [Нёман] ажно да самай Невяжы (Nawese)³⁹, і [праведзена] адна мяжа да іншай да самай Мазовіі. І магістр аддаў Дабжынскую (Doberyn)⁴⁰ зямлю за 40 тысяч гульдэнаў⁴¹, якія Ордэн у яе ўклаў⁴².

Пад час гэтага міру князь Вітаўт дамагаўся дапамогі ад Ордэна, каб аслабіць сваіх ворагаў, а таксама татар (Tattern) і рускіх (Reussen). Магістр даў яму спачатку ў дапамогу таго, хто зараз з'яўляецца комтурам Торуні, па імені Эбіргарт Вальдэнфельс (Ebirhart Waldenfelser)⁴³, з 60 добрымі людзьмі супраць татар. Затым даў ён яму таксама ў дапамогу супраць тых жа татар 16 сот коней з многімі добрымі людзьмі, і быў сярод іх у той раз Марквард фон Зальцбах, комтур Брандэнбурга, якому ён у гэтай вайне загадаў сцяць галаву⁴⁴. Тых людзей ён падмануў⁴⁵ з іншымі, а сам прыйшоў назад⁴⁶.

³⁵ Рытэрсвердэр – драўляны крыжацкі замак, пабудаваны ў 1391 годзе на рацэ Нёман у раёне Коўна (магчыма, на месцы былога замка Марыенвердэр).

³⁶ Вітаўт вярнуўся ў ВКЛ з Прусіі ў 1392 годзе, гэта значыць, ён знаходзіўся ў Рытэрсвердэры не тры гады, а толькі год. Паўторнае каталізае хрышчэнне Вітаўт прыняў яшчэ ў 1386 годзе, таму айтар «Сумарыума» тут памыляецца.

³⁷ Папа Баніфацый IX булай ад 3 верасня 1403 года забараніў Тэўтонскаму ордэну нападаць на ВКЛ [15, с. 210].

³⁸ Конрад фон Юнгінген, магістр Тэўтонскага ордэна з лістапада 1393 па 30 сакавіка 1407 года [10, с. 2].

³⁹ Невяжа (Нявежыс) – рака, правы прыток Нёмана.

⁴⁰ Дабжынь – сучасны г. Дабжынь-над-Віслай, цэнтр Дабжынскай кашта-

лянні, якая ў пачатку XV стагоддзя была прадметам тэрытарыяльных канфліктаў паміж Польшчай і Тэўтонскім ордэнам.

⁴¹ Гульдэн – залатая манета, у 1386 годзе мела вагу 3,396 грама [14, с. 229].

⁴² Рацэнжскі мірны дагавор быў заключаны паміж Польшчай, ВКЛ і Тэўтонскім ордэнам 22–23 мая 1404 года. Польшча адмаўлялася ад зямель, захопленых Ордэнам на Балтыйскім узбярэжжы, але атрымлівала права выкупіць Дабжынскую зямлю за 40 тыс. залатых манет. ВКЛ прызнавала за Ордэнам права на Жамойць.

⁴³ Эбергард фон Вальдэнфельс, комтур Торуні з лістапада 1410 па 14 мая 1413 года [10, с. 57].

⁴⁴ Маецца на ўвазе Грунвальдская бітва (1410), у якой Марквард фон Зальц-

бах быў захоплены ў палон. Па загаду Вітаўта яму сцялі галаву.

⁴⁵ Vorfurte – магчыма таксама пераклад «пазубіў».

⁴⁶ Верагодна, маецца на ўвазе бітва на рацэ Ворскле (1399), якая скончылася паражэннем войскаў Вітаўта. Кінуўшы армію, Вітаўт уцёк з невялікім атрадам.

⁴⁷ Вайна паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай працягвалася з 1406 па 1408 год. Саюзнікамі Масквы было Цвярское вялікае княства, Пскоў і Залатая Арда, на баку ВКЛ ваявалі атрады з Польшчы, Тэўтонскага і Лівонскага ордэнаў.

⁴⁸ Фрыдрых фон Цолерн, комтур Рагніты з 1402 па 1 верасня 1407 года, комтур Астэродэ з 1407 па красавік 1410 года [10, с. 43, 46].

⁴⁹ Міхаэль Кухмейстэр фон Штэрнберг, фогт Жамойці з 1402 па 1410 год,

Калі ж ён ваяваў з маскавітамі (Moskowern)⁴⁷, тады магістр прыслаў да яго графа Фрыдрыха фон Цолерна (Frederich von Zolren)⁴⁸, які ў той час быў камтурам, і фогта (voith) Жамойці, а цяпер вярхоўнага маршала⁴⁹, у дапамогу з 14 сотнямі коней.

Калі ж ён сабе маскавітаў поўнасю пакорнымі зрабіў, тады яму магістр таксама ў дапамогу прыслаў з фогтам Жамойці, цяпер вярхоўным маршалам, і з Марквардам фон Зальцбахам, камтурам Брандэнбурга, 18 сот коней, на 20 тыдняў.

Гэта апісаная вышэй дапамога, якую яму Ордэн пад час таго самага міру аказаў, каштавала Ордэну незлічоную суму грошай і аказвалася яму на даверных падставах, як ужо адзначалася, не для таго, каб ён, зрабіўшыся мацнейшым за ўсіх сваіх ворагаў, разам з каралём Польшчы так аддзячыў Ордэну ўсім тым, што ён яму [каралю Польшчы] дапамагае пакарыць, насуперак Госпаду і насуперак праву і зняважаўшы

судовае рашэнне, вынесенае панам каралём Багеміі (Behemen)⁵⁰ і амаль зусім растаптанае.

Таксама [скажам пра] усю гісторыю, у якой выстаўляюцца прычыны, каб князю Вітаўту вярнуць жамойтаў (Samayten)⁵¹. Браты ў гэтай зямлі павінны былі зноў пакідаць і зачыняць замкі, адыходзіць з іх, а князь Вітаўт пастаянна і Рагніту, і Мемель паліў, і ўрон, які ад гэтага стаўся, а таксама страты ад наступных войнаў, і яшчэ страты пасля рэляцыі (berichtunge), якія Ордэн да цяперашняга дня цярэў і церпіць, – [усё гэта] складае незлічоную суму грошай.

Аб тым жа, што належыць Ордэну, гэта апошняя рэляцыя нічога не гаворыць, а князь Вітаўт, [мяркуючы] па яго ўласнай гэтай жа рэляцыі, пад час гэтага перамір'я тры замкі пабудаваў на мяжы з Ордэнам – Велюнь (Willune)⁵², Бістэн (Bysten)⁵³ і Стары Баерн (Beyern)⁵⁴ і гэтак далей.

вярхоўны маршал з лістапада 1410 па 9 студзеня 1414 года, магістр Тэўтонскага ордэна з 9 студзеня 1414 па 10 сакавіка 1422 года [10, с. 2, 9].

⁵⁰ Вацлаў IV, кароль Чэхіі (1378–1419), імператар германскі («кароль рымскі») у 1378–1400 гадах. Пад час «Вялікай вайны 1409–1411 гадоў» выступаў

арбітрам у тэрытарыяльнай спрэчцы паміж Польшчай і Тэўтонскім ордэнам, але, адкрыта спрыяючы крыжакам, прызнаваў іх правы на Жамойць і землі, захопленыя ў Польшчы [15, с. 216–217].

⁵¹ Верагодна, маецца на ўвазе нейкі трактат з абгрунтаваннем правоў на Жамойць, падрыхтаваны Польшчай і ВКЛ.

⁵² Велюнь – сучасны г. Велюона (Літва).

⁵³ Бістэн – замак на рацэ Нёман у Жамойці, паміж Велюню і Коўнам [16, с. 46].

⁵⁴ Стары Баерн (Баербург) – замак на правым беразе Нёмана, вышэй Велюні [16, с. 97].

Прадмова, пераклад, каментарый – Алега ЛІЦКЕВІЧА ■

ЛІТАРАТУРА

1. Töppen, M. Geschichte der Preussischen Historiographie von P. v. Dusburg bis auf K. Schütz / M. Töppen. – Berlin, 1853.
2. Scriptores rerum Prussicarum. – Bd. 5. – Leipzig, 1874.
3. Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – T. 6. Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae. 1376–1430 / Collectus opera A. Prochaska. – Kraków, 1882.
4. Дмитриева, Р.П. О некоторых источниках «Послания» Спиридона-Саввы / Р.П. Дмитриева // Труды отдела древнерусской литературы. – Т. 13. – 1957. – С. 440–445.
5. Зимин, А.А. Античные мотивы в русской публицистике конца XV в. / А.А. Зимин // Феодалная Россия во всемирно-историческом процессе. Сборник статей, посвященный Льву Владимировичу Черепнину. – М., 1972. – С. 128–138.

6. Лурье, Я.С. [Рец. на кн.:] Дмитриева Р.П. Сказание о князьях владимирских. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1955 / Я.С. Лурье // Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка. – Т. 15. – Вып. 2. – М., 1956. – С. 171–177.
7. Дмитриева, Р.П. Сказание о князьях владимирских / Р.П. Дмитриева. – М.-Л., 1955.
8. Mickūnaitė, G. From Pamphlet to Origin Theory: The Establishment of Lithuanian Dynastic Tradition / G. Mickūnaitė // The Medieval Chronicle, II. Proceedings of the 2nd International Conference on the Medieval Chronicle, Driebergen / Utrecht 16-21 July 1999 / Ed. by E. Kooper. – Rodopi, 2002. – P. 156–165.
9. Regesta Lithuaniae ab origine usque ad Magni Ducatus cum Regno Poloniae unionem / Wyd. H. Paszkiewicz. – T. 1, tempora usque ad annum 1315 complectens. – Varsoviae, 1930.

10. Voigt, J. Namen-Codex der Deutschen Ordens-Beamten, Hochmeister, Landmeister, Grossgebietiger, Komthure, Vögte, Pfleger, Hochmeister-Kompane, Kreuzfahrer und Söldner-Hauptleute in Preussen / J. Voigt. – Königsberg, 1843.
11. Voigt, J. Geschichte Preussens. Bd. 5. Die Zeit vom Hochmeister Ludolf König von Weizau 1342 bis zum Tode des Hochmeisters Konrad von Wallenrod 1393 / J. Voigt. – Königsberg, 1832.
12. Scriptores rerum Prussicarum. – Bd. 2. – Leipzig, 1863.
13. Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя ў 2 тт. – Т. 1. – Мн., 2005.
14. Schrötter, F., von. Wörterbuch der Münzkunde. 2 Aufl. / F. von Schrötter. – Berlin, 1970.
15. Гудавичюс, Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 года / Э. Гудавичюс. – М., 2005.
16. Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum. Ed. altera. – T. 2 / Ed. I. Zakrzewski. – Poznań, 1892.